

## سابقه تواریخ منظوم فارسی

پروفسور سیدحسن امین

به نظم درآوردن تاریخ ایران سنتی کهن در زبان فارسی است. برای ارائه نمونه‌هایی از تواریخ منظوم ایران، متون پارسی ذیل به اختصار تام در اینجا، به سلسله مراتب تاریخی، معرفی می‌شود:

۱- حکیم ابوالقاسم فردوسی (۳۲۹ - ۴۱۱ ق)، در شاهنامه پس از بخش‌های اساطیری و پهلوانی، بخشی تاریخی دارد و به همین جهت، مهم‌ترین متن ادبی همه اعصار برای ایرانیان است؛ هر چند مضامین آن اعتبار تاریخی - به مفهوم «تاریخ واقعی» و مستند - ندارد و باید آن را از مقوله «تاریخ یادبودی» شمرد.

۲- شاعری ناشناخته در عصر سلطان سنجر سلجوقی (۵۱۱ - ۵۵۲ ق/ ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷ م) فتوحات سلاطین سلجوقی را در قالب مثنوی بلندی با عنوان سنجرنامه به نظم درآورده است.

۳- شهریارنامه عثمان مختاری غزنوی (وفات ۵۴۹ ق)، تصحیح جلال همایی و بعدها غلامحسین بیگدلی که البته قسمت اعظم آن داستان حماسی و نه تاریخ منظوم است.

۴- شمس‌الدین کاشانی، شهنامه غازانی را به دستور غازان‌خان مغول (وفات ۷۰۳ ق)

در موضوع تاریخ جهان بر اساس جامع‌التواریخ خواجه رشیدالدین فضل‌الله به نظم درآورد. شاعر در این منظومه، به اقتضای وزن، از غازان به « غزان» تعبیر کرده و گفته است:

چو شد نظم تاریخ ترکان تمام      غزان خواست کز نظم یابد نظام

۵- حمدالله مستوفی (از مورخان عصر ایلخانی و از همکاران خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی)، تاریخ منظومی با عنوان ظفرنامه را در پنجاه هزار بیت در ۷۳۵ ق به رشته نظم درآورده است که شامل تاریخ اسلامی از ظهور پیامبر تا زمان حیات حمدالله مستوفی می‌شود و شاعر مورخ آن را به غیاث‌الدین محمد وزیر (فرزند خواجه رشیدالدین فضل‌الله) هدیه کرده است. مستوفی ظفرنامه خود را به اقتضای شاهنامه فردوسی ساخته چنانکه در همان ابتدای کلام گفته است:

ظفرنامه کن نام این نامه را      بدین تازه کن رسم شهنامه را

۶- شرف‌الدین علی یزدی متخلص به شرف (وفات ۸۵۸ ق) مؤلف ظفرنامه تیموری و سراینده فتح‌نامه صاحب قرانی، تاریخ دنیای شرق را در دو جلد به نظم درآورده است.

۷- شاعری با تخلص نامی در قرن نهم هجری تاریخ سلسله شبانکاره را با عنوان دفتر دلگشا به نظم درآورده است.

۸- ربیعی پوشنگی تاریخ پادشاهان آل کرت را با عنوان کرت‌نامه به نظم درآورد.

۹- شهاب‌الدین عبدالله بیانی کرمانی مشتهر به مروارید (وفات ۹۲۲ ق) و از شاعران عصر صفوی، تاریخ ایران را بر اساس اطلاعات موجود در آن زمان از آغاز تا عصر خویش، در منظومه‌ای در قالب مثنوی ریخته است.

۱۰- عبدالله هاتفی خرجردی (وفات ۹۳۷ ق) که خواهرزاده عبدالرحمان جامی

است، تاریخ فتوحات تیمور را به نام ظفرنامه تیمور = تمرنامه برای سلطان حسین بایقرا و همچنین کشورگشایی شاه اسماعیل را به نام اسماعیل نامه سروده و از جمله گفته است:

ز خون دلیران و گرد سپاه      زمین گشت سرخ و هوا شد سیاه  
تبرزین به خون یلان گشت غرق      چو تاج خروسان جنگی به فرق

۱۱- شاعری دیگر مثنوی حماسی بلندی را با عنوان جام گیتی نما در تاریخ جهان از آدم و شیث و نوح گرفته تا حضرت محمد و دوران غیبت کبری در چهل هزار بیت ساخته است که یک بیت آن درباره ابوجهل چنین است:

به خنجر کنم سینه خویش ریش      کُشم خویشان را به شمشیر خویش

۱۲- قاسم قاسمی گنابادی، در فتوحات شاهرخ تیموری، شاهرخ نامه را و در فتوحات شاه اسماعیل و شاه طهماسب صفوی، اسماعیل نامه و طهماسب نامه را سروده است که قسمت اول آن در ۱۰۲ صفحه در ۱۲۸۷ ق در هند چاپ شده است. نمونه شعر او این است:

اگر گفت فردوسی نامدار      حکایات جمعی ز دین برکنار  
من امروز استاد فردوسی ام      چه حاجت که گردون نهد کرسی ام

۱۳- میرزا زکی مشهدی مثنوی در نجف را پس از فرار به نجف در فتنه افغانان و سقوط اصفهان ساخته است.

۱۴- ملا محمدعلی طوسی مشهور به فردوسی ثانی شاهنامه نادری را در تاریخ اواخر صفویه و فتوحات نادرشاه افشار سروده که به اهتمام احمد سهیلی در ۱۳۳۹ چاپ شده است.

۱۵- سیدصادق تفرشی که معلم و استاد رضاقلی میرزا (پسر نادرشاه افشار) بود تاریخ ایران پس از اسلام را به نظم درآورده ولی تمام نکرده است.

۱۶- سیدعلی جهرمی متخلص به فیاض، از شاعران عصر قاجار، تاریخ جهان



- را از آغاز خلقت تا عصر خویش به فارسی به نظم درآورده است.
- ۱۷- فتحعلی خان ملک‌الشعرای صبا (وفات ۱۲۳۸ ق) هم شهنشاه‌نامه را برای فتحعلی شاه ساخته و تاریخ را با حماسه آمیخته است.
- ۱۸- احمد وقار شیرازی (وفات ۱۲۹۸ ق) (فرزند وصال شیرازی) بخشی از تاریخ ایران را به نظم درآورده که به سعی محمود طاووسی چاپ شده است.
- ۱۹- ظفرنامه ناصری اثر محمدحسین میرزا امیرالشعرای نادری که در سال ۱۳۴۶ چاپ شده است.
- ۲۰- ادیب پیشاوری (۱۲۶۰ - ۱۳۴۹ ق) قیصرنامه را در تاریخ جنگ جهانی اول ساخته است.
- ۲۱- عبدالحسین بهار کرمانی (۱۲۷۰ - ۱۳۱۴ ق) تاریخ‌نامه باستان را سروده است.
- ۲۲- رجبعلی تجلی (وفات دی‌ماه ۱۳۲۷) کنگاشنامه را سروده که تاریخ ایران را از سفر اول ناصرالدین شاه به اروپا تا برکناری محمدعلی شاه شامل می‌شود.
- ۲۳- حبیب‌الله نوبخت (وفات ۱۳۶۵) به دستور عبدالحسین تیمورتاش تاریخ ایران را از جایی که فردوسی تمام کرده آغاز کرده و تا عصر رضاشاه رسانده است. دو مجلد از این کتاب با عنوان «شاهنشاهنامه پهلوی» در ۱۳۰۵ در تهران در قطع رحلی به چاپ رسید و بقیه آن گویا به اتمام نرسید.
- ۲۴- در عصر محمدرضا شاه پهلوی هم تعدادی منظومه‌های مدح‌گونه به عنوان تاریخ عصر پهلوی به رشته نظم درآمد؛ از جمله: «شاهنامه پهلوی» اثر مرتضی هوشنگ ایل‌بگی (هما)، در ۱۵۵ صفحه به قطع رقعی، چاپ ۱۳۴۴؛ «شاهنامه پهلوی» اثر بانو یمینی عظیمی، چاپ ۱۳۴۷؛ «شاهنامه ارتش پهلوی» اثر عبدالغفار غفاری، چاپ ۱۳۷۷؛ و «شاهنشاهنامه» اثر ابوالحسن هادیان (آتشکده)، چاپ ۱۳۵۱.
- ۲۵- سیدمجتبی کیوان اصفهانی (۱۲۹۱ - ۱۳۷۰) تاریخ ایران باستان را با عنوان

گاهنامه بر اساس تاریخ باستان پیرنیا به رشته نظم کشیده است.

۲۶- رحیم معینی کرمانشاهی (ولادت ۱۳۰۱، کرمانشاه) تاریخ مفصل ایران را از اواخر ساسانیان و حمله اعراب به ایران تا آخرین سال‌های سلطنت اشرف افغان به نظم درآورده و در هفت مجلد با عنوان شاهکار به چاپ رسانده است.

۲۷- سیدحسن امین ایران‌نامه را در تاریخ ایران از مدها و هخامنشیان تا سال ۱۳۸۸ سروده است.

علاوه بر این تاریخ‌های منظوم، منظومه‌های متعددی نیز به نام اسکندرنامه، حمله حیدری، مختارنامه، ابومسلم‌نامه و صدها فتح‌نامه وجود دارد که از بحث ما خارج‌اند. همچنین پارسی‌گویان شبه قاره هم تاریخ‌های منظوم متعددی ساخته‌اند، مانند شاهنامه غالب دهلوی.